

Studiile literare în context global: o provocare. Un exemplu din „Critica de export”

Poate că cea mai importantă schimbare petrecută în ultimii treizeci de ani în politica studiilor literare este trecerea naționalului în plan secundar. Dar nu-i vorba numai de politica studiilor, ci de practica lor: vehiculul limbilor naționale nu mai are aceeași valoare, de vreme ce una dintre limbi, limba engleză, nu mai este o limbă națională. Prin trecerea limbii engleze în poziție hegemonică, piața studiilor literare a intrat într-o fază de globalizare la care contribuie încă un factor: emergența unei noi geografii. Asia de Sud-Est, mai ales, participă asiduu la *world literature exchanges*. Africa de Vest este o regiune în care se mai practică limba franceză, de aici vine grosul materialelor pe care le publică editura Harmattan. Există probabil și o piață „latino”, dar cred că și aici limba engleză domină. Franco Moretti e italian, dar publică demult în engleză. În cazul altor nume mari, de pildă Pascale Casanova, ele și-au publicat totuși primele cărți în culturi naționale încă suficient de notorii pentru domeniile în cauză. Limba franceză a rămas la modă în literatură, dar asta după ce limba engleză a devenit meta-limba cercetării în toate domeniile. În alte domenii, însă, cum sînt studiile media, limba franceză are tot atîta importanță cîtă are româna: adică neînsemnată.

Noua geografie a studiilor literare înseamnă ceva în plus: o piață mondială. O piață unică, altfel spus, la care participă „vînzători” din toată lumea, dar care, pentru a „vînde”, se supun unei ordini care se enunță în engleză. Existența unei astfel de piețe e o etapă logică în „progresul cunoașterii”, dar, la fel în cazul altor manifestări ale globalizării, sintagma „progresul cunoașterii” nu trebuie lăsată să facă sens de la sine. Această piață globală funcționează astfel încît dinamica ei reproduce dinamica altor piețe globale: centrul este locul în care apar teoriile, în cele două accepțiuni ale verbului: locul în care activează teoreticienii și cel în care teoriile (lor) sînt publicate. Teoreticienii cu pricina n-au însă vreo legătură „de esență” (sînge, naționalitate, religie) cu centrul: centrul nu este o esență, ci un nod, nodul principal, al unei rețele mai ales concentrice. *World literature* nu se practică de pildă în țările emergente, ci în Centru, dar domeniul n-ar putea exista fără materialul furnizat de ele. Culturile emergente sînt însă imposibil de conceput ca emergente în absența acestui centru: pentru că romanul nigerian nu devine cunoscut atît prin strădaniile unor cercetători nigerieni din Nigeria, ci prin inițiativa unor proiecte care integrează cercetători nigerieni dezvoltate în Centru. Aceste proiecte se concretizează în publicații în limba engleză, apărute în reviste sau la edituri de la Centru, de unde radiază înapoi, înspre margini. Puțină lumină ajunge înapoi în Nigeria. Pentru a face o comparație probabil trasă

de păr, e cam ca în industria lemnului. Din România pleacă lemn minim prelucrat în Vest, unde se fabrică mobilă pe care apoi o rețea vastă de distribuție o livrează - mobilă poate ajunge astfel înapoi în România, de unde a plecat lemnul. Numai că, din cauza prețului, se poate întîmpla ca în locul acestei mobile de bună calitate, clientul să prefere una mai puțin prelucrată, dar fabricată tot aici.

Așa - cam întortocheat - ajung la cartea lui Andrei Terian, *Critica de export. Teorii, ideologii, contexte* (Editura Muzeul Literaturii Române 2013). Andrei Terian a asamblat pentru piața internă un utilaj alcătuit din piese trimise la export. Polemica iscată nu merită reluată acum, pentru că este vorba despre o polemică internă, jurnalistică, exclusă tocmai din piața pentru care aceste studii au fost realizate. Printre altele, una dintre diferențele dintre textele de aici și cele pe care le vom parcurge, poate, în 2024, în *Istoria literaturii române* pe care Daniel Cristea-Enache a anunțat-o deja, ține de *design*. Fie acest termen un hiperonim pentru metodă. Totuși, nu e vorba numai de metodă, ci și de influență, intertext, limbă de redactare, adresare și valori propuse. Istoria unei literaturi scrise într-o singură limbă și produsă în scopul construirii unei ierarhii are ceva demiurgic, dar și infantil, de vreme ce pretinde că ignoră „superb” lumea - în sensul ei de „glob”. E vorba în plus despre o practică de putere împodobită cu nestematele esteticului: „esteticul”, acel ceva ce nu se poate explica, ci doar exprima, ca duhul. Istoricul literaturii române spune, în cele din urmă, că X (și nu Y) este „cel mai mare” în virtutea formulărilor sugestive ale expresiei „gustului”. La ce bun să citești așa ceva? Pentru a-ți confirma o bănuială, pentru a poseda obiectul dorinței care este „topul”, ierarhia? În fața unui astfel de proiect, cel al lui Andrei Terian apare mai modest - măcar aparent -, mai realist, mai relativist totodată. În același timp, el este unul pragmatic.

Marele obstacol al proiectului unor studii de literatură română în context global - publicate în limba engleză în reviste academice citite de specialiști străini dar practic necunoscute în țară - este cel al depășirii unui complex al Puterii pe care orice autor îl are. Publicul național este unul apropiat. Este publicul de acasă. Acasă, ai senzația că toată lumea seamănă cu cea de „acasă”. După cum constata Barthes în călătoria din 1974 în China, cînd i se spunea „știți, la noi rîndunelele anunță primăvara”. Acest public îți oferă o Putere palpabilă, vizibilă în număr și în conduită. Atunci cînd te hotărăști să pleci de-acasă, simpatia te însoțește pînă la poartă. De aici, ești un străin care trebuie să învețe codurile - necunoscute la început - ale unei alte semiotici. Desaga din spate e plină cu ceva

ce doar tu posezi, dar ordinea în care urmează să plasezi acest conținut nu-ți mai aparține. Tot ceea ce ține de perspectiva critică pe care o poți avea de la bun început asupra acestui spațiu global trebuie suspendat pînă la adaptarea la noile norme de funcționare și la cunoașterea celor de constituire. Devenit „citadin” din „sătean”, criticul care are curajul să facă acest drum se va confrunta, cel puțin atîta vreme cît între „sat” și „oraș” trecătorii sînt foarte puțini, cu o primă problemă: dacă *designul* practicii sale este deja constituit și trebuie locuit, expertiza materialului adus de el în desaga de acasă e imposibilă în detaliu. Ca sătean, ajuns la oraș, mă compar cu diverși alți săteni care deja locuiesc aici, și cu „indigenii” care-i normează practicile. Dar i-am pierdut pe ceilalți săteni, cei care îmi puteau atrage atenția asupra felului în care îmi stă cușma pe cap: căci aici, la oraș nimeni în afara mea nu poartă cușmă. Simetric, însă, îți ia timp pînă să înțelegi cum se poartă un richelieu - și cum poți îl poți asocia unei încălțăminte de-acasă.

Critica de export cuprinde 15 studii, majoritatea traduse din limba engleză în care fuseseră inițial publicate. Toate sînt impregnate de o bibliografie puțin sau deloc întrebuițată în România, dar obiectele lor sînt îndeobște texte care, fie în traducere fie în original, au fost publicate în România. Primul studiu, care deschide prima parte, teoretică, a volumului, este un articol apărut în „World Literature Studies”, o revistă cvadrilingvă din Slovacia. Se numește *Incomparabilul ca neinterpretabil: literatura comparată și problema (re) contextualizării relevante*. Textul este, din punct de vedere retoric, un model de eseu științific. Este făcută o trecere în revistă a „neinterpretabilului” (echivalent al incomparabilului, propune autorul), după care discuțiile pe marginea termenului sînt relativizate istoric,

pragmatic și contextual (referitor la literatură). Parcursul articolului este dialectic: „incomparabilul” pare, dar nu e un absolut, ci, în măsura în care pune în circulație exemple discutabile, devine mai degrabă o pretenție nefondată; dimpotrivă, autorul articolului argumentează, pe marginea lui David Damrosch, în favoarea comparabilității operelor literare și, deci, a inscripibilității lor în metadiscursurile comparatiste. În introducere, Terian enumeră trei tipuri de „incomparabile”: culturale, lingvistice și istorice. Cel de-a doilea este caracterizat ca „alteritate lingvistică ireductibilă” și, inspirîndu-se dintr-un articol al lui Emily Apter, aduce în discuție două proiecte menite să susțină existența incomparabilului lingvistic. Unul dintre ele mi-a atras atenția, pentru că era vorba despre un proiect de care știam: *Dictionnaire des intraduisibles* de Barbara Cassin apare în 2004, dar are parte, la un deceniu distanță, de cîteva sequels, dintre care cel mai interesant este *Philosopher en langues. Les Intraduisibles en traduction*, Editions Rue d'Ulm, 2014 (participă aici cu articole Anca Vasiliu și Alexander Baumgarten). În articolul său - publicat înainte de apariția acestui volum, e drept - Terian nu zăbovește mult asupra dicționarului Barbarei Cassin, dar felul în care exemplul apare în argumentația sa pare, la o privire mai atentă, un contrasens. În prefața volumului din 2014, Barbara Cassin scrie: „*Dicționarul intraductibilelor* este pe cale de a fi tradus. Nu e nimic paradoxal aici. E foarte în linie cu felul în care sînt definite intraductibilele: simptome ale diferenței limbilor, **nu ceea ce nu se traduce, ci ceea ce nu încetează să (nu) se traducă.**” (subliniez, p.12) Diferența dintre limbi este aici o „diferanță”. Derrida zîmbește din umbră. Intraductibilele nu sînt, așadar, așa ceva: e un fel de-a spune că semnificantul umblă, umblă. (Recunosc, s-a întîmplat să îmi pot procura repede cartea Barbarei Cassin, altfel n-aș fi pus la îndoială exemplul de mai sus).

În economia articolului lui Andrei Terian, contrasensul e minor. Dar și el e un simptom. Intrînd repede pe piața mondială, un cercetător care vine „de acasă”, din margine, chiar unul evident excelent cum este sibianul nostru, se poate adapta, dar nu are cum să dobîndească atît de repede acuratețe în relația cu textele occidentale care-l vor ajuta în traducerea, acolo, a operelor literare cu care vine de acasă. Desigur, în timp, lucrurile se pot repara. Dar e de presupus că ele s-ar putea repara mai ales în situația mutării lui, din Sibiu, la o universitate americană. Caz în care Terian ar deveni, tot mai mult, un cercetător american.

Deși va fi greu, trebuie să încercăm - tot în engleză - să provocăm mereu centrul, să nu-l lăsăm să ni se impună. Aici nu trebuie să fim lăsați singuri. Avem nevoie de circulația informației și a cunoașterii, avem nevoie de studenți străini, avem nevoie de traducere. Dar nu trebuie să ne facem iluzii: devine depășită comparația de valoare în cadru național, depășită ierarhia internă de valoare. Nu locuim doar într-un bloc, ci pe o stradă, într-un cartier - într-o lume. Scara comparației este lumea.

Înălțarea turnului